

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 619-648

Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı ve İhtilaf Sebepleri

Disputes and Causes of Dispute of Hanafi Imams on Zakat

İlyas KAPLAN

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi,

İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı

Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Islamic Studies, Department of

Fiqh

ilyasezheri@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1852-1248

DOI: 10.47424/tasavvur.1270803

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Kaplan, İlyas . "Hanefî İmamların Zekât Konusundaki İhtilafı ve İhtilaf Sebepleri". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2023): 619-648.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1270803>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Hanefî Mezhebi, fikhî mezhepler içerisinde teşekkül ve tedvinini sağlamış mezheplerin ilkidir. Mezhebin kurucu imamı olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer başta olmak üzere fıkıh tarihine adını altın harflerle yazdırmış pek çok hukukçu yetiştirmiştir. Ebû Hanîfe öğrencilerine ders verirken özgür bir ortam oluşturmuş, öğrencilerinin kendisine muhalif görüşleri benimsemesinden memnuniyet duymuştur. Buna binaen mezkûr imamlar arasında nasları yorumlama, örf ve zamanın değişmesini dikkate alma ve meselelere farklı bakış açılarıyla yaklaşma gibi sebeplerle farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra Ebû Yûsuf, kadılık yapmıştır. Mezhebin tedvininde ise Muhammed eş-Şeybânî önemli bir rol üstlenmiştir. Mezhep imamı arasında farklı görüş ve ihtilafların olduğu konulardan birisi de zekâttır. Hanefî kitapları söz konusu görüş ayrılıklarını ortaya koyarken farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Örneğin Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi* adlı eserinde görüldüğü üzere görüş ayrılıklarını detaylı bir şekilde zikreden ve tartışan fakihler bulunurken Mevsilî'nin *el-İhtiyâr li-talîli'l-Muhtâr* isimli eserindeki metod üzere farklılıkları arz etme konusunda orta bir yol tutan fakihler de bulunmaktadır. Bu çalışmada, Hanefî mezhebinin müdellel ve çok rağbet gören kitaplarından biri olan Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* kitabı esas alınarak mezhep imamı Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer'in zekâta dair görüş farklılıkları sebepleri ile tahlil edilecektir. İhtiyaç duyulduğu yerlerde *el-Hidâye*'nin şerhlerine ve mezhebin fıkıh konusunda yazılmış kitaplarına başvurulacaktır. Bu çalışmada zekât fikhına dair diğerlerine nispeten daha fazla önemli görülen konular tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî, Mezhep, İhtilaf, Zekât.

Abstract

The Hanafi Sect was the first among the fiqh sects that completed its formation and codification. Abu Hanifa, the founding imam of the sect, raised many students. His most prominent students were Abu Yusuf, Muhammed al-Shaybani and Zufar. While teaching his students, Abu Hanifa created a free environment and was pleased that his students adopted opposing views to his. Accordingly, different views emerged among the imams in question for

reasons such as interpreting the texts, taking into account the changes in customs and time, and approaching the issues from different perspectives. After the death of Abu Hanifa, Abu Yusuf served as a kadi, i.e. a judge. Muhammad al-Shaybani played an important role in the formation of the sect. Zakat is one of the subjects where different opinions and disagreements occurred among the imams of the madhhab, or sect. Hanafi books exhibited different approaches in revealing these differences of opinion. For example, there were jurists who mentioned and discussed their differences of opinion in detail, as in Kasana's work *Bedai al-sanai fi tertib al-sharai*, as well as in Mawsili's work *el-Ihtiyar li-talil al-Muhtar*. There were also jurists who took a middle way on the subject. In this study, the differences of opinion of the sect imams Abu Hanifa, Abu Yusuf, Muhammed al-Shaybani and Zufar on zakat will be explained based on the book *al-Hidaye* by Burhaneddin al-Merginani, which is one of the most popular books of the Hanafi sect. However, the commentaries of *al-Hidaye* and the books of the sect on fiqh will also be consulted occasionally. In this study, the subjects that are considered more important than the others in regard to the fiqh of zakat will be analyzed.

Keywords: Islam law, Hanafi, Madhhab, Dispute, Zakat.

Giriş

Naslar kat'î ve zannî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nasları anlamaya yönelik ortaya konulan meseleler hakkında nasları anlama faaliyeti olarak içtihat, zannî naslarda söz konusudur. Buna karşılık hakkında kat'î nasların bulunduğu meseleler içtihadı kapalıdır. Dolayısıyla mezhep imamlarının ihtilaf ettiği konular, hakkında zannî nasların bulunduğu veya hakkında bir nassın bulunmadığı meselelerdir. Fıkhî meselelerde âlimler arasındaki ihtilâf sebepleri; nasları yorumlama ve nasların bulunmadığı durumlarda boşluğu doldurmada dayanılan yöntemi de içine alacak şekilde usûl farklılığı, hadislerle ulaşıp ulaşılamaması ve içtihadı dayalı konularda zamanla şartların değişmesiyle içtihatların değişmesidir.

Hanefî mezhebi imamları arasındaki ihtilâflar da genel olarak yukarıda sayılan sebeplerin dışına çıkmamaktadır.

Bu çalışmada İslâm'ın beş temel ibadet esasından biri olan zekât konusunda Hanefî imamların ihtilafları ve bu ihtilafların sebepleri, Mergînânî'nin (öl. 593/1197) *el-Hidâye* isimli eseri çerçevesinde ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı; zekâtla ilgili meselelerde Hanefî imamlar arasındaki görüş farklılıklarını ve bunların nedenlerini ortaya koymak, böylelikle taabudîliğin esas olduğu ibadet alanında dahi içtihadın kendisine ne kadar geniş bir alan bulduğunu tespit etmektir. Esasen çalışmamıza konu ettiğimiz zekât örneğinde de görüleceği üzere, imamların aynı usul ve yöntemi takip ettikleri ifade edilen tek bir mezhep içerisinde dahi hemen her meselede farklı görüşlere rastlamış olmamız, genelde İslam Hukukunun özelde ise Hanefî Mezhebinin engin bir birikimi ortaya koyduğuna delil sayılmalıdır.

Çalışmada takip ettiğimiz yöntemi; ele alacağımız meselelerde tespit ettiğimiz görüş ayrılıklarını belirlemek ve analiz etmek şeklinde özetlememiz mümkündür. Zekâtla alakalı pek çok çalışmanın bulunduğunu itiraf etmemiz gerekir. Bu çalışmada sadece *el-Hidâye*'deki zekâtla ilgili konular ele alınmıştır. Bu kadar çalışma arasında bu çalışmanın mezhep imamlarının zekât meselelerine dair görüş ayrılıklarını derli toplu ortaya koyarak sebeplerini arz etmesi cihetiyle literatüre katkıda bulunmasını ümit etmekteyiz.

1. Hanefî Mezhebi İmâmları

Fıkıh tarihinde Hanefî mezhebinin re'y ekolünün (ehl-i re'y) en güçlü temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Ebû Hanîfe, mezhebin kurucu imamı olup her biri döneminin en otoriter fakihleri arasına giren öğrenciler yetiştirmiştir. Makalemizde Hanefî mezhebinin kurucu imamları ile Ebû Hanîfe (öl. 150/767), İmam Züfer (öl. 158/775), Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmam Muhammed (öl. 189/805) kastedilmiştir.

2. Hanefî Mezhebi İmâmlarının Zekât Konusundaki İhtilafları

Burada ele alınacak zekâta dair Hanefî imamları arasında ihtilaflı konularda *el-Hidaye* esas alınmıştır.

2.1. Zekâtın Eda Vakti

Zekât; hür, âkil, bâliğ, müslüman olan bir kişinin temel ihtiyaçlarını (havaic-i asliyye) teminden sonra nisâb miktarı mala tam mülkiyet ile sahip olup

bunun üzerinden bir yıl geçmesi ile farz olan malî bir ibadettir.¹ Hanefî mezhebi imamları, zekâtın farz olması halinde hemen eda edilmesinin gerekli olup olmadığı hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Bu ihtilafın, zekâtın edasını talep eden emirlerin² fevren/hemen mi yoksa terâhiyen/geniş zaman içinde mi yerine getirilmesine dair delâletinin tespitine dayandığı söylenebilir.³

Ebû Hanîfe'ye göre şartları oluştuktan sonra mükellefin mazeretsiz olarak zekâtını geciktirmesi mekruhtur.⁴ Muhammed eş-Şeybânî edâ imkânı oluşur oluşmaz hemen verilmesinin gerektiğine ve geciktirmenin caiz olmadığına hükmederken,⁵ Ebû Yûsuf ise geciktirmenin câiz olduğunu söylemiştir.⁶

¹ Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Said Bekdaş (Beirut; Medine: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye; Darü's-Sirac, 2019), 2/153.

² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/43, 83, 110, 277; en-Nisâ 4/77; et-Tevbe 5/187, 188; el-Hac 22/41, 78; en-Nûr 24/56; el-Mücâdele 58/13; el-Müzzemmil 73/20.

³ Ebû'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Menâri'l-envâr fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Berekat (İstanbul: Darü'l-Lübab; Erenler Vakfı, 2018), 60; Mehmed Emin el-Üsküdarî, *Nadratü'l-Enzâr fi Şerhi'l-Menâr*, thk. Ömer Türkmen (Irak; Beirut: Mektebetü'l-Emîn, Daru İbn Hazm, 2022), 196-197; Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimaşkî Haskefi, *İfadatü'l-envar ala usuli'l-Menar*, thk. Muhammed Berekat (Dimaşk, 2008), 84; Ahmed b. Ebî Saïd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî Civen, *Nurü'l-envar fi şerhi'l-Menar*, thk. Fethi Mevlan Abdülvahid el-Halidî vd. (Kerkük; Dimaşk: Daru Nursabah; Mektebetu Emir, 2015), 1/265-266; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî İbn Nuceym, *Fethü'l-gaffar bi-şerhi'l-Menar=Mişkatü'l-envar fi usuli'l-menar* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1936), 1/70-72; Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 436-437; Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Simavi, *et-Teshil şerhu letaifi'l-işarat*, thk. Mustafa Bülent Dadaş (Ankara: Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (İSAM), ts.), 1/318; Mustafa Bülent Dadaş, *Ebû Sâid el-Berdeî* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 42-62; Mustafa Bülent Dadaş, "Zekâtın Tenmiyesinin Fikhî İmkânları", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]* 1 (ts.), 68-70.

⁴ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1315), 2/156.

⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/372; Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emin Salih Şaban (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2000), 3/294.

⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/156; Aynî, *el-Binâye*, 3/295.

Bu görüşler arasında tercih yapan imamlardan Kerhî (öl. 340/952) ve Cessâs (öl. 370/981)⁷ İmam Muhammed'in;⁸ Hanefî fakihlerin çoğunluğu, Ebû Yûsuf'un görüşünü benimsemişlerdir.⁹ Bu görüş ayrılığının sebebi, karineden hâlî emir sığasının ifâ zamanına yönelik delâletinin tespiti bağlamındaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Buna binaen bu konudaki farklı yaklaşımlar sadece zekâtın ifâ vaktiyle sınırlı olmayıp, aynı kapsamda değerlendirilen bütün emir sığaları için geçerlidir.

2.2. Akıl Sağlığı Yerinde Olmayan Kişiyeye Zekâtın Farziyeti

Fıkıh mezhepleri arasında zekât bağlamında tartışılan ve pratik yönüyle toplumu ilgilendiren önemli meselelerden biri de zekât mükellefinin kim olduğu konusudur. Hanefî fakihleri diğer mezheplerin aksine toprak ürünlerinin dışındaki mallarda zekât verecek mükellefin akıl sağlığının yerinde olması gerektiği, delinin zekâtla yükümlü olmadığı görüşünde prensip olarak ittifak etmişlerdir. Ancak akıl hastalığı halinin süreklilik arz etmemesi halinde zekâtı düşüren delilik halinin ne kadar sürmesi gerektiği hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁰

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki; mezhebin en sahih görüşlerini öğrendiğimiz ve fetvada esas aldığımız Zâhirürrivâye yoluyla nakledilen görüşlerde Hanefî imamlar arasında bu meselede görüş ayrılığı yoktur. Buna göre şahıs, gerek delilik haliyle ergenlik çağına girmiş (el-cünûnu'l-aslî) olsun gerekse çocukken akıl sağlığı yerinde olduğu halde hastalık sonradan meydana gelmiş (el-cünûnu'l-ârızî) olsun her iki halde de senenin sadece bir gününde dahi akıl sağlığına kavuşması durumunda zekâtla mükellef olur. Bir başka ifadeyle zekâtı düşüren delilik hali, senenin tamamını kapsamalıdır. Bu görüş, Hanefî imamların aynı şahsın oruçla yükümlü olması konusundaki görüşleriyle tutarlılık arz etmektedir. Zira onlara göre Ramazan ayı içinde bir gün bile akli

⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/154; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/3.

⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/154; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/371.

⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/373; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/156; Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989), 2/169; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd el-Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970), 2/156; Aynî, *el-Binâye*, 3/255; Şeyh Bedreddin Simavi, *et-Teshil şerhu letaifi'l-işarat*, 1/318.

¹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/155-156.

melekesi yerine gelen kimse Ramazan ayının tamamını kaza etmekle yükümlüdür.¹¹

Hanefî imamları arasındaki ihtilaf, mezhep imamlarının görüşlerini tespit etme noktasında ikincil kaynak sayılan nâdirürrivâyeye yoluyla nakledilen görüşlerde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Ebû Hanîfe'ye göre şahıs deli olarak ergen olmuşsa zekâtla mükellefiyet süreci akli melekesine kavuştuğu, yani iyileştiği gün itibarıyla başlar. Buna mukabil delilik hali sonradan vuku bulmuşsa bakılır: Delilik bir kamerî yıl devam etmişse zekâtla mükellefiyet düşer. Bir yıldan daha az sürmüşse mükellefiyeti buluşa erme tarihi dikkate alınarak devam eder.¹²

Ebû Yûsuf'tan nakledilen görüş hocasının görüşünden farklıdır. Ona göre aslî ve ârizî farkı gözetilmeden bir kimse senenin yarısından fazlasını deli olarak geçirirse zekât mükellefi olmaktan çıkar.¹³ *Hidâye'* de bu meselede İmam Muhammed ve Züfer'e nispet edilen bir görüş yoktur.¹⁴

Hanefî imamların bu meseledeki görüş ayrılıkları, Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade edildiği üzere kişiden yükümlülüğü düşüren üç vasıftan birisi olan delilik¹⁵ halinin kapsamının tespitine dair yaklaşım farkından kaynaklanmaktadır. Usûl-u fıkıh ilminden bilindiği üzere delilik hali, şahsı sırf ibadet telakki edilen dini hükümlerden muaf kılan ruhsat sebeplerinden birisidir.¹⁶ Zira bir fiilin vacip olması, muhatabın ona yönelik şerî hitabı anlayabilmesine bağlıdır. Akıl sağlığı yerinde olmayan kişi bu imkândan mahrum olduğu için ibadetlerle mükellef değildir. Ancak bu durum süreklilik arz etmiyorsa özellikle de senelik bir ibadet olan zekât ve sebebi Ramazan ayında bulunmak olan oruç ibadetiyle mükellef olma noktasında bir tespit yapmak gerekir. Bu

¹¹ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emin Salih Şaban (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2000), 3/299.

¹² Nesefî, *Menâru'l-envâr fi usûli'l-fıkh*, 296.

¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/155-156; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 332.

¹⁴ Hanefî imamlardan nâdirürrivâyeye olarak nakledilen görüşlerle deliliğin oruca etkisi konusundaki görüşleri arasında görülen zahiren tutarsızlık hakkındaki değerlendirmeler için bk. Şeyh Bedreddin Simavi, *et-Teshil şerhu letaifi'l-işarat*, 1/293, 338-339.

¹⁵ Aynî, *el-Binâye*, 2000, 3/289.

¹⁶ Haskefi, *İfadatü'l-envâr ala usuli'l-Menar*, 302.

hususlu belirleyen bir nas bulunmadığı için içtihadı başvurmak gerekecektir. İctihada açık olan meselelerde görüş farklılığının bulunması kaçınılmazdır. Ebû Hanîfe, şahsı muaf kılan delilik halinin yılın tamamında sürmesi gerektiğini belirterek ibadetin şartı ile yükümlülüğü düşüren hal arasında tutarlı bir görüş ortaya koymuştur. Ebû Yûsuf ise bir şeyin yarısından fazlasını o şeyin tamamı gibi gördüğü için zekât meselesinde de bu ölçüye göre görüşünü belirlemiştir.¹⁷

2.3. Borcun ve Zekât Borcunun Zekâtı

Zekâtla mükellef olmak için nisâb miktarı mala sahip olma şartı mezheplerin ortak görüşüdür.¹⁸ Mezhepler borcun zekâta etkisi noktasında ayrışır. Meseleyi Hanefî mezhebine indirgediğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hanefî fakihleri nisâbtan fazla olan borcun kişiyi zekât mükellefiyeti olmaktan çıkarttığı hususunda ittifak etmişlerdir. İttifakın olduğu diğer bir husus da zekâta engel borcun, kullar tarafından istenebilen borçlarla sınırlı olduğu noktasındadır. Bu kapsama girmediği için keffâret ve nezir gibi Allah haklarına taalluk eden borçlar zekâta mâni görülmemiştir. Hanefî fakihlerinin bu meseledeki görüş ayrılıkları borç kavramının kapsamını belirleme hususunda tezahür etmektedir. Bu bağlamda geçen yıllara ait zekât borcunun nisâba etki edip etmeyeceği ihtilafın söz konusu olduğu meselelerden birisidir.

Örneğin bir kimse zekât nisâbı olan 200 dirhem¹⁹ gümüş veya 20 miskal²⁰ Hicri 77 yılında bastırıldığı altına sahip olsa ve geçen yılın zekâtını ödememiş bulursa, elindeki altın veya gümüşün 5 dirhem veya yarım miskali, zekât borcuna tekabül ettiğinden içinde bulunduğu yıl zekâtla mükellef olmaz. Yine

¹⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/128.

¹⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/153.

¹⁹ İslâmî dirhem'in teorik ağırlığı 2,97 gramdır (14 kırat). Detaylı bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/368-371.

²⁰ Halife Abdülmelik'in bastırıldığı İslâm'a has ilk altın sikkelerin (dinar) ağırlığı da 4,25 gr. geldiği için halk arasında miskal ve dinar kelimeleri dönüşümlü bir şekilde kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Miskal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/182.

sahip olduğu nisâb miktarı üzerinden bir kameri yıl geçtikten sonra bir kimse kalkıp zekâtını ödemedi önce parasının tamamını harcasa, ama sonra tekrar aynı miktarda bir mal edinse ve bunun da üzerinden bir kameri yıl geçse içinde bulunduğu yılda zekâtla mükellef değildir. Zira geçen yıla ait 5 dirhemlik zekât borcunu yeni yılda elde ettiği nisâb miktarından düşünce geride kalan miktar nisâb seviyesinden aşağıya düşmektedir.

Söz konusu görüşler Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e aittir.²¹ Onlara göre zekât borcu mutlak olarak nisaba etki eder. İmâm Züfer'e göre yukarıda yer verilen her iki durumda da mükellef içinde bulunduğu yılın zekâtını vermekle de yükümlüdür. Zira ona göre zekâtı ödenmeyen mal ister helak olsun isterse harcansın (istihlâk) zekât borcu, zekâtın verilmesine engel değildir ve nisâbtan düşülmez. Zekât borcu sebebiyle kazanılan mal nisâbın altına düşse bile zekâtın verilmesi gerekir. Ebû Yûsuf ilk örnekte Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ile aynı görüştedir. Ancak ikinci örnekte kendisinden nâdirür-rivâye olarak nakledilen görüşünde malın istihlak edilmesi halinde, zekâtı verilmeden harcanan nisaba ait zekât borcunun içinde bulunduğu yıldaki nisâba etkisinin olmadığına hükmederek iki arkadaşından ayrılır. Bu iki meselede görüş ayrılıklarının temel nedeni, geçmiş yıla ait zekât borcunun kullar tarafından talep edilip edilmemesidir. İmam Züfer'e göre devlet başkanı veya onun adına hareket eden kimselerin geçmiş zekât borcunu talep etmesi söz konusu olmadığı için bu tür borcun nisâba etkisi yoktur. Nisâbın harcanması halinde geçmiş döneme ait zekât borcu hususundaki Ebû Yûsuf'un yaklaşımı da Züfer'inki gibidir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre mükellefin kendisi devlet başkanının vekilidir. Bu nedenle sözü edilen her iki durumda da bu borcun bir alacaklısı vardır.

2.4. Mâlû'd-Dımârın Zekâtı

Zekâtın farz olmasının şartlarından biri olan tam mülkiyet şartı,²² Hanefî imamlarınca prensip itibarıyla kabul edilmiştir. Ancak bu şartın tahakkuk etmediği mâlû'd-dımârda zekâtın farz olup olmadığı hususunda imamlar

²¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/157.

²² Tam mülkiyet, mükellefin nisâba ulaşmış mala tam bir şekilde mâlik olması, yani malın hem rakabesine hem de onda tasarruf edebilme ve dolayısıyla nemalandırma imkânına sahip olması anlamına gelir.

tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mâlû'd-dımâr; borç verilen kişi tarafından inkâr edilen, devlet tarafından müsadere edilen, kaybolan, kaçan köle, denize düşen mallar gibi elde bulunmayan, gasp edilen, kime emanet edildiği bilinmeyen mal, çöl vb. açık yerlere gömülen ve ele geçmesi de umulmayan, düşman tarafından alınan mallar için kullanılan bir kavramdır.²³

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre "mâlû'd-dımâr" denilen mallarda zekât vermek gerekmez. Zira Hz. Ali'den gelen bir rivayette "Mâlû'd-dımârda zekât yoktur"²⁴ denilmiştir.²⁵ Ayrıca zekâtın vücub sebebi mutlak manada nisâb miktarı mala sahip olmak değil, nemalandırılma potansiyeli olan nisâb miktarı bir mala sahip olmaktır. Kişi, dımâr kabilinden olan malın hala sahibi sayılsa da onda tasarruf etme imkânına sahip değildir. Dolayısıyla onun hakkında zekâtın vücub sebebi tahakkuk etmemiştir.

İmam Züfer'e göre söz konusu malların zekâtını ödemek gerekir. Ona göre zekâtın vücub sebebi, nisâb miktarı mala sahip olmaktır. Yukarıda verilen örneklerde mal o kimseye aittir. Malda tasarruf etme imkânının bulunmaması zekâta mâni değildir.²⁶

2.5. Borçlunun Hâkim Tarafından İflas Ettiğinin İlanının Alacağına Zekâtına Etkisi

Alacakların zekâtıyla ilişkili meselelerden birisi de borçlunun hâkim tarafından iflas ettiği ilan edilmesi durumunda alacaklı kişinin söz konusu şahıstaki alacağına tekabül eden zekâtı vermekle yükümlü olup olmadığı me-

²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/271; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/164; Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2/164; Aynî, *el-Binâye*, 3/304-306; Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, thk. Şuayb el-Arnaut vd. (Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2010), 1/335-336; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari, *Fethu babî'l-inâye bi-şerhi'n-Nukaye*, thk. Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1997), 1/489-480; Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/198.

²⁴ Merfu ve mevkuf olarak bulunamamıştır. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylâî, *Nasbû'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418), 2/334. Hz. Ali'den bu rivayet ictihat ile bilinemeyeceğinden merfû (Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz ve haber) hadis hükmündedir.

²⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/158-159; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/335-336.

²⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/158-160.

selesidir. Bilindiği üzere Ebû Hanîfe'ye göre alacaklar; güçlü, zayıf ve orta derecedeki alacaklar olmak üzere üçe ayrılır. Alacakların bu şekilde tasnif edilmesi, geçmiş yıllara ait zekâtlarının ödenmesinin gerekli olup olmaması ve tahsil edildikten sonra üzerinden bir yılın geçmesinin şart olup olmamasına etki etmektedir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, alacaklar arasında böyle bir ayırım gözetmemiş, henüz kabzedilmemiş olsa da alacağın zekâta tabi olacağına hükmetmişlerdir. Her üç imama göre de zekâta tabi olan alacak, borçlunun inkâr etmediği alacaklardır. İnkâr edilmesi halinde söz konusu alacak mâl-ı dımâr hükmünü alır ve zekâta konu olmaz.²⁷ Bu esaslara binaen; kişinin birinde alacağı olursa ister zengin olsun ister fakir olsun borcunu inkâr etmiyorsa o alacağının zekâtını vermesi gerekir. Zira inkâr edilmeyen alacağın zenginden tahsili kendiliğinden, iflas edenden de resmi yolla mümkündür. Ebû Hanîfe'ye göre borçlunun iflas etmiş olduğu mahkeme tarafından tescil edilmiş olsa (müfelles) bile bu alacak nisâb miktarına eklenir. Zira Ebû Hanîfe'ye göre mahkemenin herhangi biri hakkında verdiği iflas hükmü geçerli değildir. İmâm Muhammed'e göre mahkemenin onaylaması durumunda iflas geçerlilik kazanır. Buna binaen alacaklı bu alacağının zekâtını vermesi gerekmez. Mesele bir yönüyle mâl-ı dımârda da alakalı olduğundan, iflası ilan edilen şahıstaki alacak, inkâr edilen ve dolayısıyla alacaklının o mal üzerinde tam mülkiyetinin kalmadığı bir mala dönüşür. Mâl-ı dımârda zekât farz olmadığına göre bu durumda da zekât farz olmamalıdır. Ebû Yûsuf, mahkemenin onaylamış olduğu iflasın geçerli olması konusunda İmam Muhammed'in görüşünü, bu alacağa zekât düşeceği konusunda da fakirlerin menfaatini gözeterek Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemiştir.²⁸

Zikredildiği üzere Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed arasındaki görüş ayrılığının sebebi, sözü edilen alacak türü üzerinde tam mülkiyet şartının tahakkuk edip etmediği hususuna, dolayısıyla alacağın mâl-ı dımâr sayılıp sayılmamasına bağlıdır. Buna binaen esasa taalluk eden bir ihtilaf söz konusu değildir.

2.6. Emvâl-i Kınıye'nin Ticaret Malına Dönüşmesi

²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/171; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/164-167; Bâbertî, *el-'Înâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2/164-166; Aynî, *el-Binâye*, 3/304-306.

²⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/160.

Kişinin şahsi kullanımı için sahip olduğu mallara fıkıh dilinde *emvâl-i kınıye* denir. Bu tür malların zekâtının verilmesi gerekmez. Ticareti yapılan mallar ise zekâta tabi olur. Miras yoluyla sahip olunan ve ticaretine niyet edilen mal fiili olarak satılmadığı sürece zekâta tabi değildir. Buraya kadar zikredilen hükümlerde Haneî imamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Ebû Yûsuf ile İmâm Muhammed arasında görüş ayrılığının söz konusu olduğu durum, bir kimsenin hibe, vasiyet, nikâh, hul' veya kısas gibi sebeplerle mülkiyetine intikal eden mallarda ticarete niyet ettiğinde zekâtın vâcip olup olmamasıdır. Ebû Yûsuf'a göre bu durum kişinin mülkiyetine iradesi olmadan intikal eden miras meselesinden farklıdır. Dolayısıyla örneğin hibeyi kabul etmesi, tıpkı parayla bir malı alması gibi irâdî bir fiildir. Bu fiil ticaret niyetiyle desteklenirse söz konusu mal hibenin kabul edildiği tarihe istinaden zekâta tabi olur. İmâm Muhammed ise sözü edilen sebeplerle mülkiyete intikal eden malı miras yoluyla intikal eden mal gibi telakki ederek o mal fiili olarak satılmadığı sürece sadece ticarete niyet edilmiş olması ile zekâta tabi olmayacağına hükmetmiştir.²⁹

Görüldüğü üzere bu meseledeki ihtilaf da bir önceki meselede olduğu gibi esasa taalluk etmemekte, ortak kabul edilen bir vasfın farklı bir meselede tahakkuk edip etmediği noktasında söz konusu olmaktadır.³⁰ Zira ifade edildiği üzere, emvâl-i kınıye sayılan malların ve miras yoluyla mülkiyete intikal eden malın fiili olarak satılmadığı sürece zekâta muhatap olmadığı hususunda iki imam hemfikirdir. Görüş ayrılığı hibe ve zikredilen diğer vesilelerle mülkiyete intikal eden malın bu kapsama dâhil olup olmaması ve ticaret malına dönüştüğü zamanın tayini noktasında tezahür etmektedir. Kanaatimizce Ebû Yûsuf'un bu konudaki yaklaşımı daha isabetli gözükmektedir. Zira fakihlerin genel kabulüne göre miras irâdî bir intikal sebebi değildir, kişi istese de istemese de veraset sebebine binaen terekeden kendisine düşen payın mülkiyetine intikal eder. Hibe ve diğer vesileler ise iki taraflı bir iradenin örtüşmesiyle sonuç doğurur. Dolayısıyla karşılığında bir şey alınmamış olsa da tarafların tasarrufu mevcuttur. Bu farka binaen ticarete niyet edildiği an itibarıyla zekâta muhatap olması bakımından miras yoluyla intikal eden mal ile diğerleri arasında bir farkın bulunduğunu kabul etmek daha isabetli gözükmektedir.

²⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/161.

³⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/161.

2.7. Malın Tamamının Tasadduk Edilmesi

Fakire verilen malın zekât olarak geçerli olabilmesi için zekât niyetiyle eda edilmiş olması gerekir. Niyet, malın fakire verilmesi ya da zekât vermek üzere bir tarafa ayrılması esnasında olabilir. Bu iki durum, niyetle alakalı olarak fikhî kaide/kıyasa da uygundur. Malın tamamının zekâta niyet edilmeden tasadduk edilmesi halinde kıyas gereği niyet olmadığından zekât borcunun düşmeyeceği söylene de zekât olarak verilecek miktarın tasadduk edilen malın bir cüzü olduğu düşüncesiyle istihsânen zekât yerine geçeceği kabul edilmiştir. Sözü edilen hükümlerde Hanefî imamları arasında ihtilaf yoktur. İhtilaf, zekâta niyet etmeden malın bir kısmının sadaka olarak verilmesi halinde sadaka olarak verilen bu kısma terettüp eden zekât miktarının verilmiş sayılıp sayılmaması hususundadır. Muhammed eş-Şeybânî malın tamamının sadaka olarak verilmesi halinde ittifakla kabul edilen hükmün, bu durumda da geçerli olması gerektiğini savunur. Ona göre tasadduk edilen kısmın zekâtı ödenmiş sayılır. Çünkü zekât, malın cüz-i şâyi kırkta birine dağıldığına göre bir kısmı dağıtılınca o kısmın zekâtı da verilmiş olur. Ebû Yûsuf ise iki durumu birbirinden ayırarak istihsâna göre kabul edilen hükmün burada geçerli olmayacağını, dolayısıyla zekâta niyet edilmeden tasadduk edilen kısma te-kabül eden zekâtın mükellefin sahip olduğu diğer mallarından ödenmesi gerektiği görüşünü benimser.³¹

Bu meselede de iki imam arasında sözü edilen ihtilaf, zekât mükellefiyetinin ancak niyete mukarin bir şekilde ifâ edilmesi halinde düşeceği noktasını teşkil eden esasa taalluk etmemektedir. Malın tamamının sadaka olarak verilmesi halinde ikinci bir defa zekât ödetmenin bu ibadetten gözetilen maksada uygun olmadığı, ayrıca zekâtın sebebi olan nisâbın tamamen elden çıkması söz konusu olduğu için sebebin zevali ile hükmün de zevaline binaen zekâtın istihsânen ödenmiş olduğu hükmü hususunda da ortak kanaat mevcuttur. İhtilafın sebebi, istihsânen kabul edilen bu hükmün, kapsamı ve sınırının tayinindeki farklı mülahazalardır. Bu noktada İmam Muhammed'in görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira malın tamamının sadaka olarak verilmesi halinde zekât borcu düşüyorsa, muayyen bir cüzünün sadaka olarak eda

³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/162.

edilmesi durumunda o miktara taalluk eden zekât borcunun düştüğünü söylemek öncelikli olarak gerekli olmalıdır.

2.8. Sığırlarda İki Nisâb Arasında Kalan Miktarın Zekâtı

Hanefî imamları arasında deve, koyun ve keçilerin zekâta tabi oldukları konusunda bir ihtilaf varit olmamıştır; farklı bir görüş yoktur. Bu bağlamda kaynaklara yansıyan görüş ayrılıklarından birisi zekâta tabi hayvanlarda iki nisap arasında kalan kısmın zekâta muhatap olup olmadığı noktasında tezahür etmektedir. Örneğin; sığırlarda zekât nisâbı otuzdur ve otuzdan aşağısı için zekât yoktur. Otuz sığırdan kırk sığıra kadar iki yaşına basmış erkek (تبيع) veya dişi (تبيعة) bir buzağı³² vermek gerekmektedir. Kırk sığırdan üç yaşına basmış dişi veya erkek bir dana vermek gerekir. Bu hükümlerde imamlar arasında görüş birliği bulunmaktadır.³³

Sığır sayısının 40 ile 60 arasında olması halinde üç yaşına girmiş bir danaya ilaveten başka bir şeyin vâcib olup olmadığı hususunda Ebû Hanîfe'den üç görüş nakledilmektedir. Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in de katıldığı bir görüşe göre sığırların sayısı 40'a ulaşmışsa zekât olarak üç yaşında bir dana verilmelidir.³⁴ 40 ile 60 arasında ilave bir şey verilmesi gerekmez. Bu görüşün gerekçesi "Eokasta zekât yoktur"³⁵ hadisidir. Hadiste geçen "evkâs" kelimesi sâime hayvanlarda iki nisâb miktarı arasında kalan hayvanlar anlamına gelir. Ebû Hanîfe'den nâdirürrivâye yoluyla nakledilen diğer görüşte sığır sayısı 50'ye ulaşınca kadar sadece üç yaşında bir dana verilir. Sayı 50 olunca buna ilaveten üç yaşındaki bir dananın dörtte bir kıymeti ya da iki yaşına girmiş bir dananın üçte bir kıymeti hesaplanarak zekât ödenmelidir. Ebû Hanîfe'den zâhirürrivâye olarak nakledilen görüşe göre 40 ile 60 arasındaki hayvanlar da zekâta tabidir. Sığır sayısı 40 olunca üç yaşındaki bir danaya ilaveten bu yaş-

³² Buzağı: Sütten kesilmiş sığır yavrusu İsmail Parlatur vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK, 1998), Buzağı, 1/364.

³³ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 2/77; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/186-187; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/168; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/28; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/348.

³⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/170.

³⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v. dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 36/336, 337, 349.

taki bir hayvanın kırkta biri ilave edilir. 42 olunca ilave olarak bir dananın kırkta ikisi verilir ve 60'a kadar zekât bu şekilde hesaplanır.³⁶ Hanefî fakihleri Ebû Hanîfe'den bu meselede nakledilen her bir görüş için onun tarafından dikkate alındığını düşündükleri gerekçeler zikretmişlerdir. Kâsânî, bu görüşleri ve gerekçelerini tek tek değerlendirdikten sonra en uygun çözüm sunan görüşün Ebû Yûsuf ve Muhammed'in de katıldığı birinci görüş olduğunu ifade eder.³⁷

Bu mesele bağlamında Ebû Hanîfe'den tek bir konuda birkaç görüşün nakledilmesinin sebeplerine İbn Âbidîn'in izahını vermek suretiyle değinmek istiyoruz:

"Ebû Hanîfe'den bir konuda birden fazla görüşün rivâyet edilmesinin sebepleri şunlardır:

a. İşitmeden kaynaklanan hata: Olumsuzluk edatı ile cevap vermesi gibi. Ona bir olaydan sorulduğu zaman "Caiz değildir" diye cevap verir. Râvi cevabı karıştırır ve duyduğunu nakleder.

b. Kendisinden rücu ettiği bir görüşü olması: Onunla görüşenlerden biri ilk görüşten rücu ettiğini bilir ve ikinci görüşü rivâyet eder. Diğeri ise bunu bilmez ve ilk görüşünü rivâyet eder.

c. İki görüşten biri için 'Kıyâsen böyledir', diğeri için 'İstihsânen böyledir' demiştir. Râvilerden her biri iki görüşten birini dinlemiştir ve iki görüşten duyduğunu nakletmiştir.

d. Meselenin iki yönlü cevabının olması: Hüküm yönü ve ihtiyat yönü. Her biri bunlardan işittiğini nakleder."³⁸

2.9. Atların Zekâtı

Ebû Hanîfe'ye göre atlar zekâta tabidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla öğrencileri de dâhil olmak üzere atların zekâta tabi olduğu hususunda onunla aynı görüşü paylaşan bir imam yoktur. Ona göre bir kimsenin, erkek ve dişi-

³⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/168; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/349; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/28; Şeybânî, *el-Asl*, 2/77.

³⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/28.

³⁸ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî*, thk. Şenol Saylan (Ankara: İSAM Yayınları, ts.), 104-105.

leri karışık bir halde sâime atları bulunursa veya sadece dişi atları olursa; dilerse her bir at için bir dinar,³⁹ dilerse de atların kıymetlerini hesaplayıp her iki yüz dirhem için beş dirhem zekât verir.⁴⁰ Ebû Hanîfe bu görüşünde esasen “Onların mallarından sadaka al.”⁴¹ şeklinde umum ifade eden âyet ve hadislerden yola çıkarak atların da zekâta tabi olması gerektiğine hükmetmiş ise meseleye dair başka dayanakları da söz konusudur. Bu gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Binek ve cihad için olan atlar havâic-i asliyeden kabul edildiği için zekâttan muaf tutulmuştur.

2. Binek ve cihad için değil de ticaret için olan atların üzerinden bir yıl geçince kıymetlerinden zekât verilmektedir.

3. Atlar iktisadi mal özelliği kazandığından zekâtlarının verilmesi gerekmektedir.⁴²

Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî ise atların zekâta tabi olmadığını söylemektedirler. Onlar bu hususta “Müslümanın, kölesi ve atı için zekât vermesi gerekmez.”⁴³ hadisini delil almışlar, konu hakkında umum ifade eden nasların mezkûr hadisle tahsis edildiği kanaatini benimsemişlerdir.

Bu konuda üç imam arasında görüş farklılığı bulunduğu; Ebû Hanîfe'nin dayanağının âyet, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin ise hadis olduğu görülmektedir.

2.10. Yaşını Doldurmamış Hayvanların Zekâtı

³⁹ İslâm altın para birimi. Detaylı bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352-355.

⁴⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/175; Şeybânî, *el-Asl*, 2/78-79; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/188-189; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/351-32.

⁴¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), et-Tevbe 9/103.

⁴² Detaylı bilgi için bk. Yusuf Balta, *İslam Hukûku'nda Zekât Malları ve Nisapları* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 181-184.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zekât”, 45.

Ebû Hanîfe'den üç farklı görüşün nakledildiği diğer bir mesele de sadece yavru hayvanlardan oluşan sürünün zekâta tabi olup olmaması meselesidir. Zâhirürrivâye olarak nakledilen görüşe göre zekâta tabi olacak yaşa ulaşmamış ve kendileri ile zekât yaşına gelmiş hayvanların bulunmadığı deve, sığır ve küçükbaş hayvan yavruları zekâta tabi değildir. Ancak bunların arasında kendi cinslerinden büyük bir hayvan bulunması durumunda zekâtlarını vermek gerekir. Bu görüş, Ebû Hanîfe'nin son kanaatidir ve aynı zamanda İmâm Muhammed'in de görüşüdür.

Kendisinden nakledilen ve Züfer'in de savunduğu diğer görüşe göre zekâta tabi olması noktasında hayvanların büyük ya da yavru olması arasında bir fark yoktur. Yaşlarını doldurmuş otuz sığırdan zekât olarak iki yaşına girmiş bir dana zekât olarak verileceği gibi tamamı yavru olan otuz sığırdan da yine iki yaşına girmiş bir dana verilmelidir.⁴⁴

Kendisinden nakledilen diğer görüşe göre, yaşları büyük hayvanlar zekâta tabi olduğu gibi sadece yavruardan oluşan hayvanlar da zekâta tabidir. Ancak bir önceki görüşte olduğu gibi mükelleften yaşını doldurmuş bir hayvanı satın alıp zekât vermesi istenmez, mevcut yavru hayvanlardan birisi zekât olarak ödenir. Ebû Yûsuf da hocasının bu görüşüne katılmaktadır. Ebû Hanîfe'nin bu görüşünün gerekçesi “Beş sâime deve de bir koyun zekât olarak verilir.”⁴⁵ hadisinin kapsayıcı ifadesidir. Zira hadiste geçen “deve”, büyüğü de küçüğü de kapsar. Bundan dolayı büyüğünden de küçüğünden zekât verilmesi gerekir. Ayrıca bu görüş hem mal sahibi hem de fakirin yararını temin etmektedir. Şöyle ki; sürünün hepsi büyük ve zayıf olması halinde mükelleften iri bir hayvan satın alıp zekâtını ödemesi beklenmez. Sahip olduğu tamamı cılız olan hayvanlardan birisini zekât olarak vermesi istenir. Aynı gerekçeden hareketle, tamamı yavru hayvanlardan oluşan sürü zekât nisabına ulaşmışsa yaşı dolmuş bir hayvan zekât olarak istenmeyip var olanların içinden bir tane yavruyu zekât olarak vermesi yeterli görülür. Böylelikle hem hayvan sahibinin hem de fakirin yararı sağlanmış olunur. Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe bu görüşünde yavruların zekâta tabi olduğu hususunda özel bir nas

⁴⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/178; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/355-356.

⁴⁵ Süleyman b. Es'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Zekât”, 4.

bulunmadığı için yavru hayvanları yaşıca büyük hayvanlara kıyas etmiştir. Böyle bir kıyasta problem olarak görülen husus, nasla sabit olması beklenen miktar ve sayıya dair bir yükümlülüğün kıyas ve akıl yoluyla tespit edilmiş olmasıdır. Ebû Hanîfe muhtemelen bu problem sebebiyle söz konusu görüşünden vazgeçmiş ve sadece yavrulardan oluşan sürünün zekâta tabi olmadığı görüşünde karar kılmıştır. Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin gerekçeleri sadedinde zikrettiğimiz hususlar, aynı zamanda Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşlerinin gerekçelerini de oluşturmaktadır.

2.11. Hayvanlarda İki Nisâb Arasındaki Evkâsın Telef Olmasının Ödenecek Zekât Miktarına Etkisi

Ebû Hanîfe ile öğrencileri arasında zekâta dâir farklı görüşlerin bulunduğu meselelerden birisi de sâime hayvanlarda iki nisâb arasında kalan miktarın telef olmasının zekât olarak verilecek hayvanın sayısına etki edip etmemesi meselesidir. Şöyle ki: Bir kimsenin 60 koyunu olsa zekât olarak vermesi gereken sadece bir koyundur. Koyunların zekâtında nisâb olan 40 koyuna ilaveten 20 koyun için ilave zekât vermesi gerekmez. Bu hususta Ebû Hanîfe ve öğrencileri arasında ihtilaf yoktur. Ancak söz konusu 20 koyunun telef olması halinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre yine zekât olarak bir koyun verilir. Muhammed ve Züfer ise bu durumda telef olan miktar oranında verilmesi gereken zekât da azalır. Örneğin 60 koyunu olan kişinin 20 koyunu telef olmuşsa ödeyeceği zekât bir koyunun altıda ikisi nispetinde azalmış olur.⁴⁶

Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un bu hükümdeki gerekçesi, Hz. Peygamber "Sâime beş deveye bir koyun zekât düşer. Beşten fazla olan miktarda ise on oluncaya kadar zekât yoktur"⁴⁷ hadisidir. Bu rivayete göre 5 ile 10 deve gibi iki nisâb arasında kalan, örneğin 9 deveden zekât olarak sadece bir koyun verileceğine göre 5 devenin üzerinde henüz bir sonraki nisâba ulaşmamış ilave develerin telef olmasının vâcib olan bir koyunun zekâta etkisi yoktur.⁴⁸

⁴⁶ Seyh Bedreddin Simavi, *et-Teshil şerhu letaifi'l-işarat*, 302-303.

⁴⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylâi, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 2/362.

⁴⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/183-185.

Anlaşıldığı kadarıyla Hanefî imamların bu konudaki görüş ayrılığının sebebi mezkûr hadisin yorumu, mudârabe ve zekât fihhına dair kabul edilen bazı kuralların farklı şekilde tatbikidir.

2.12. Altının ve Gümüşün Zekâtında Nisâbın Üzerindeki Miktarın Zekâtı

Bilindiği üzere altının nisâbı yirmi miskal, gümüşün nisâbı ise 200 dirhemdir. Kişinin sahip olduğu altını veya gümüşü mezkûr nisaba ulaşınca yüzde iki buçuğunu zekât olarak ödemesi gerekir. Bu hususta mezhep imam-ları arasında ihtilaf yoktur. Hanefî imamları arasındaki ihtilaf, nisâbı aşan her bir miktar için ayrı bir hesaplama yapıp zekâtını ödemenin gerekli olup olmadığı hususundadır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre nisâbı aşan her bir miktar zekâta tabidir. Örneğin mükellefin sahip olduğu gümüş 201 dirhem veya altın 21 miskal olsa bu bir dirhem ve bir miskalın yüzde iki buçuğu zekât olarak verilmelidir. Bu görüşün dayanağı "*İki yüz dirhem için beş dirhem zekât verilir. İki yüz dirhemden fazla olanı da hesaplanarak bunun için ayrıca kırkta bir zekât verilir*"⁴⁹ hadisidir. Ayrıca zekât malın şükrü ise nisâbı aşan her bir miktar şükrü gerektirir. Ebû Hanîfe'ye göre gümüş iki yüz dirhemden iki yüz kırk dirheme ulaşınca kadar aradaki miktarda zekât verilmesi gerekmez, kırk dirhemden fazla olursa bir dirhem zekât verilir. Aynı şekilde altın 24 miskale ulaşmadıkça 20 miskalin üzerindeki fazlalık zekâta tabi değildir. Hanefî fakih-leri Ebû Hanîfe'nin bu görüşünün gerekçesi sadedinde "*İki yüz dirhem için beş dirhem zekât verilir. Ayrıca her kırk dirhem için de bir dirhem zekât verilir*"⁵⁰ hadisini delil olarak zikretmişlerdir. 51

Görüldüğü üzere Hanefî imamları arasında bu meseledeki ihtilafın sebebi, Hz. Peygamber'den konu hakkında varit olan farklı hadislerle amel etmeleri ve dayandıkları delillere muarız olan hadisleri zekâtın maksat ve hedefleri bağlamında yorumlamalarıdır.⁵²

2.13. Ticaret Mallarının Kıymeti

⁴⁹ Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, Sunenu Ebî Dâvûd, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Zekât", 4.

⁵⁰ Farklı senetler ve yakın manalarla ilgili olarak bk. Ebû Dâvûd, Sunenu Ebî Dâvûd, "Zekât". 4.

⁵¹ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/190.

⁵² Merginânî, *el-Hidâye*, 2/192-193; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/190.

Ticaret malları Zâhirîler dışındaki bütün mezheplere göre zekâta tabidir. Ancak Şâri', ticaret mallarının zekâtı için altın ve gümüşte olduğu gibi bir nisâb belirlememiştir. Bu nedenle fakihler ticaret mallarının zekâta tabi olması için kıymetinin, altın veya gümüşün nisâbına ulaşmasını şart koşmuşlardır. Bu hususta Hanefî imamları arasında ihtilaf yoktur. Ancak ticaret malı, altının nisâbı ile kıymetlendirildiğinde nisaba ulaşıyor, gümüşe göre kıymetlendirildiğinde nisaba ulaşmıyorsa veya tersi söz konusu olmuşsa, bu durumda hangisinin esas alınacağı hususunda Hanefî imamları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu konuda Ebû Hanîfe'den biri zâhirürrivâye diğeri nâdirürrivâye olmak üzere iki görüş nakledilmiştir. İlkinde göre mükellef hangisi ile istiyorsa malının kıymetini ona göre belirler. Diğer rivayete göre hangisi fakirlerin lehine ise onu esas alır. Bazı Hanefî fakihleri Ebû Hanîfe'nin "Fakirler için daha yararlı olana göre kıymetlendirir." sözündeki "daha faydalı olan" ibaresini farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Bu yoruma göre ticaret malının kıymeti altın veya gümüşten hangisine göre nisaba ulaşıyorsa o esas alınmalıdır. Bunda Hanefî imamları arasında ihtilaf yoktur. İhtilaf, altın veya gümüşten her ikisine göre de nisaba ulaşıyorsa zekâtın bu iki para türünden hangisine göre verilmesi gerektiği hususundadır.⁵³

Ebû Yûsuf'a göre ise mal sahibi malını, dinar ile almışsa altına göre dirhem ile almışsa gümüşe göre kıymetlendirir. Eğer nakit ile almamışsa, piyasada hangi para daha çok kullanılıyorsa onu esas alır. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise malı para ile almış olsun olmasın piyasada en çok kullanılan parayla değer biçer.⁵⁴

Bu meseledeki görüş ayrılığının sebebi, zekâtın küllî maksatlarının farklı şekillerde yorumlanması ve fıkhîta kabul edilen diğer ilkelerin bu meseleye farklı şekillerde tatbik edilmesidir.

2.14. Altın ve Gümüşün Birbirine İlave Edilmek Suretiyle Zekâta Konu Olması

Hanefî fukahâ, altın, gümüş ve ticaret mallarının birbirine eklenerek zekâtlarının verileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir başka ifadeyle kişinin

⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/217-223; Bâbertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2/217-223; Aynî, *el-Binâye*, 3/382-389.

⁵⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/194-195.

sahip olduğu altın, gümüş ve ticaret mallarının her biri müstakil olarak nisâba ulaşmasa da kıymetlerinin toplamı nisâba ulaşıyorsa zekât vermekle mükelfettir. Ancak müstakil olarak nisâb miktarına ulaşmayan altın ve gümüşün birbirini nasıl tamamlayacağı konusunda Ebû Hanîfe ve öğrencileri arasında görüş ayrılığı vardır. Ebû Hanîfe altın ve gümüşün kıymet açısından birbirini tamamlayacağı görüşündedir. Buna mukabil öğrencileri eczâ, yani ağırlık açısından birbirini tamamlayacağına hükmetmişlerdir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe kendisinden nakledilen diğer görüşünde öğrencileri ile aynı kanaati paylaşmaktadır.

Bu meseledeki görüşleri aşağıdaki örneklere yansıtılmak mümkündür: Bir kimsenin 100 dirhem gümüşü ve 100 dirhem kıymetinde 10 miskal altını olsa bir miskal, 10 dirheme eşit olduğu için gümüşle altın hem ağırlık hem de kıymet bakımından nisâba ulaşmış sayılacağından bu kişinin imamların ortak görüşüyle 200 dirhemden kırkta birini, yani 5 dirhem zekât vermesi gerekir. Aynı kişinin 100 dirhem gümüşü ve 100 dirhem kıymetinde 5 miskal altını olsa altını ve gümüşü beraberce kıymet bakımından gümüşte nisâb olan 200 dirheme ulaşmış olsa da ağırlık bakımından 150 dirhemden ibaret kaldığından Ebû Hanîfe'ye göre zekât vermesi gerekse de Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre zekâtla yükümlü olmaz.⁵⁵

Görüldüğü üzere bu meseledeki görüş ayrılığının nedeni naklî değil, akli gerekçelerdir.

2.15. Kişinin Kendi Evinde Bulduğu Madenlerin Zekâta Tabi Olup Olmaması

Öşür, haraç ve özel mülk arazilerde bulunan ateşle eriyebilen cinsten madenlerin beşte birinin (humus) devlete intikal ettirilmesinin gerekliliği hususunda Hanefî imamlarının ittifakı vardır. Bu türden bir madenin şahsa ait evde bulunması halinde ise aynı hükmün geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Ebû Hanîfe'ye göre kişi kendi evinde bulduğu madenler için zekât vermez. Ona göre maden, içinde bulunduğu toprağın bir cüzüdür, toprağın diğer cüzleri zekâta tabi olmadığı gibi bu bölümü de zekâta tabi olmamalıdır. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre zekât vermesi gerekir. Bu görüşün

⁵⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/195-196.

delili, Hz. Peygamber'den gelen "Definelerde beşte bir oranında zekât alınır"⁵⁶ hadisinin herhangi bir kayıtle mukayyet olmadan mutlak bir biçimde varit olmasıdır.

Madenler bağlamında tartışmalı diğer bir husus da sahipsiz bir yerde bulunan hazinenin durumudur. Ebû Yûsuf'a göre bu şekilde bulunan hazinenin beşte birini zekât olarak vermek gerekir. Kalan kısmı bulanındır. Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise hazinenin bulunduğu yer müslümanlar tarafından fethedilince ganimet olarak ilk defa kime verilmişse onun veya onun soyundan gelenlerindir. Zira ilk olarak o yere sahip olduğu için, içinde bulunan hazineye de o sahiptir.

Bu başlık altında şu iki meseleyi de imamlar arasındaki tartışmalı meselelerden saymak mümkündür: Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî'ye göre dağlarda bulunan değerli taşlarda beşte bir zekât verilmez, ama cıvada beşte bir zekât verilir. Ebû Yûsuf'a göre ise zekât verilmez. Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî'ye göre inci ve amberde zekât yoktur. Ebû Yûsuf'a göre ise inci ve amberde beşte bir zekât olduğu gibi denizden çıkarılan her türlü süs eşyası da zekâta tabidir.⁵⁷

Bu meselelerdeki görüş ayrılığının sebebi, konu hakkında Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin farklı yorumlanması ve zekât fıkhında benimsenen genel ilkelerin bu konularda farklı şekillerde tatbik edilmesidir.

Yusuf Balta, defineler konusunda detaylı bilgi vererek⁵⁸ şu neticeyi zikretmektedir:

"Netice olarak rikaz konusunda, 'kenz-define ve madenleri rikaz içinde ve zekâtın humus olarak değerlendiren görüş ile rikaz ve madeni ayrı tutan, rikaza humus, madene kırkta bir zekât vardır', diyen görüş, zekât verileceklerin ve zekât mükelleflerinin faydası açısından değerlendirilebilir. Rikazda humus, madende zekât gerekir, diyen görüş sahibi fakihlerin değerlendirmeleri, uygulamadaki fayda açısından incelediğimizde, kenz ve madeni birleştirip rikazın

⁵⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Zekât", 65.

⁵⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/207-212.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. Balta, *İslam Hukûku'nda Zekât Malları ve Nisapları*, 300-310.

zekâtının humus (1/5) ve ayrı düşünenler rikazda humus, madenlerde zekât (1/40) diyenlerin ihtilaflarının sağladığı fayda, vergi veren mükellef ve vergi alan devlet açısından olmak üzere iki taraflı düşünmek faydalı olur. Çünkü vergilendirmede sabit oranın olmaması, yani konunun ihtilaflı olması durumuna göre iki nisbetin de benimsenebileceğini göstermektedir. Vergi veren güçlüyse, alanın lehine olan oran benimsenebilir. Aksi durumda ise verenin lehine olan oran benimsenebilir.”⁵⁹

2.16. Toprak Mahsullerine Dair Bazı Meseleler

Toprak mahsullerinin zekâtı konusunda Ebû Hanîfe ve öğrencileri arasında iki önemli meselede farklı görüşler mevcuttur. Öncelikle icmâlen toprak ürünlerinin zekâta tabi olduğu hususunda imamlar arasında ittifak varken bu ürünlerin kapsamı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe toprak ürünlerinden zekât verilmesini emreden “Topraktan çıkan her üründe onda bir zekât vardır”⁶⁰ hadisinden yola çıkarak toprağı nemalandırmak için özellikle ziraatı yapılan tüm toprak ürünlerinin zekâta tabi olduğu görüşündedir. Ebû Yûsuf ve Muhammed ise ilgili nasların umum lafızlarının “Sebzelerde öşür yoktur.”⁶¹ hadisi ve diğer bazı hadislerle tahsise uğradığı noktadan hareketle sebze ve meyvelerden en az bir yıl dayanıklı olanların zekâta tabi olduğunu, diğerlerinin zekâttan muaf olduğunu söylemişlerdir.

Diğer mesele ise toprak ürünlerinde nisâbın şart olup olmamasıdır. Ebû Hanîfe’ye göre yine nasların umum ifadeleri sebebiyle, hasat edilen ürünün miktarı ne kadar olursa olsun; yağmur suyuyla sulanan ürünlerden onda bir emek ve masrafla sulanan ürünlerden ise yirmide bir öşür/zekât verilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî’nin bu konudaki görüşlerinin delili şudur: “Beş vesaktan⁶² az olan üründe öşür yoktur.”⁶³

⁵⁹ Balta, *İslam Hukûku’nda Zekât Malları ve Nisapları*, 299-300.

⁶⁰ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988), 8/72.

⁶¹ Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beirut: Dâru’l-Çarbi’l-İslâmî, 1998), “Zekât”. 13.

⁶² Terim olarak el-Vesak altmış sa’ miktarı gelen bir ölçüğün adıdır. Detaylı bilgi için bk. M. Necmüddîn el-Kürdî, *Şer’i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Buruc Yayınları, 1996), 168-169.

Toprak ürünlerinde zekâtın farz olması için nisâb şartını arayan Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ihtilaf ettikleri tali bir mesele daha bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre nisâb şartı aranmadığı için bu mesele onun ilgisi dışında kalmaktadır. Şöyle ki: Nisâbın şart olduğunu belirten hadisi şeriflerde ölçü birimi olarak "vesk" zikredilmiştir. "Vesk" stoklanabilir gıda maddelerinin miktarlarının belirlenmesinde kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Dolayısıyla safran, pamuk vb. maddelerin vesk ile ölçülmesi mümkün değildir. Peki bu gibi maddelerin nisâba ulaştığını belirlemek için hangi ölçü kullanılmalıdır. Ebû Yûsuf'a göre vesk ile ölçülemeyen zekâta tabi ürünler, veskle ölçülebilen mesela arpa gibi en ucuz olan üründen beş vesk değerine ulaşırsa nisaba ulaşmış sayılır ve zekâta tabi olur. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise çıkan ürün ne ile ölçülüp tartılıyorsa o ölçü birimiyle ölçülen şeylerin en pahalısı ölçüldüğü şeyin beş adet değerine ulaşınca ona öşür düşer. Bundan dolayı pamuk gibi ucuz ürünlerde beş yükten az olursa öşür verilmez. Fakat safran gibi pahalı olan ürünlerin, beş meninde⁶⁴ öşür verilir. Zira vesk hayvan yükü ile taşınanların en üstünüdür.⁶⁵

Öşürle alakalı Hanefî imamları arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu yukarıdaki meselelerde ihtilafın genel sebebi nasların farklı yorumlanmasıdır. Nasların bulunmadığı meselelerde ise zekât fıkhına dair genel kaide ve kural- ların farklı şekillerde işletilmesidir.

2.17. Balın Zekâtı

Öşür arazilerinden elde edilen balın zekâta tabi olduğu hususunda Hanefî imamları arasında ittifak vardır. Ancak zirai ürünlerde nisâb şartının aranıp aranmaması meselesinde olduğu gibi balın zekâtında da ihtilaf söz konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre ister az olsun ister çok olsun balın öşrü verilir. Zira ona göre balda zekât verilmesi için nisâb şartı değildir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed balın zekâta tabi olması için nisâb şartının tahakkuk etmesi gerektiğini kabul ederler ancak nisâbın ne olduğu hususunda ayrılırlar. Ebû

⁶³ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Zekât", 55.

⁶⁴ Eski bir ölçü birimi. Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Men", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/105-107; M. Necmüddîn el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 63.

⁶⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/213-217.

Yûsuf'tan bu konuda üç rivayet vardır: 1) Balın nisâbı, kîle⁶⁶ ile ölçülebilen örneğin arpa gibi en ucuz olan üründen beş veskın değeridir. 2) On kırbadır.⁶⁷ 3) Beş mendir.⁶⁸ İmâm Muhammed'e göre ise balın nisâbı beş faraktır.⁶⁹ Bir farak otuz altı rıttır.⁷⁰ Zira balın ölçüldüğü şeylerin en büyüğü budur.

Nisâb meselesinde şeker kamışı da bal gibi olup aynı ihtilaf onda da geçerlidir.⁷¹

2.18. Kadının, Kocasına Zekât Vermesi

Bir kimse zekâtını üst soyuna (anne, baba, dede, nine...) ve alt soyuna (çocuklar, torunlar...) veremez. Çünkü kişi ile bunlar arasında mülk menfaatleri ortaktır. Bu durumda verilen zekât, tam anlamıyla mülk edindirilmiş olmaz. Kişi, zekâtını hanımına da veremez. Zira genel yaşam koşullarında karı-koca arasında adeta bir menfaat paylaşımı ve cep birliği söz konusudur. Sözü edilen meselelerde Hanefî imamları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Kadının, zekâtını fakir olan kocasına vermesi meselesi ise Hanefî imamları arasında tartışmalıdır. Ebû Hanîfe'ye göre menfaat birlikteliği sebebiyle kadın kocasına zekât veremez. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî ise kadının, zekât niyetiyle fakir kocasına verdiği malın zekât olarak geçerlilik kazanacağına hükmetmişlerdir. Zira Abdullah b. Mesud'un hanımı kocasına zekât verilip verilmeyeceğini Hz. Peygamber'e sorunca "Sana hem sadaka verdiğin ve

⁶⁶ Özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçek. Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/568-571.

⁶⁷ Süt veya su tulumu. Elli men yani 13000 dirhemlik veya 32 okiyyelik bir kab. Kırk sâ'=68.48 litrelik bir hacim ölçü birimi Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 307.

⁶⁸ İki Irak rıtlı ağırlığında yani 260 dirhemlik bir ölçü birimi (815.39 gr.). Dört men bir sâ' dır. Detaylı bilgi için bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 362; Kallek, "Men", 29/105-107.

⁶⁹ Cengiz Kallek, "Farak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/164-165; M. Necmüddin el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*, 158-159.

⁷⁰ Cengiz Kallek, "Rıtl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/52-55; M. Necmüddin el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*, 62.

⁷¹ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/219.

hem akrabalık hakkını gözettiğin için iki ecir vardır”⁷² buyurmuştur.⁷³ Görüldüğü üzere imamlar arasında bu meseledeki görüş ayrılığının sebebi, zekâtın zekât veren ile alan arasında menfaat birlikteliği olmaması gerektiğine dair zekât fıkıhındaki genel kuralın işletilmesindeki ihtilaf ile mezkûr hadisin yorumlanmasındaki farktır.

2.19. Zekâtın Hata ile Zekâta Müstahak Olmayana Verilmesi

Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî’ye göre bir kişi, zekâtını fakir sandığı bir kimseye verdikten sonra o kimsenin zengin olduğunu, Haşimi olduğunu, müslüman olmadığını, babası veya oğlu olduğunu öğrenirse zekâtını bir daha vermesi gerekmez. Ebû Hanîfe’den tekrar verilmesi gerektiğine dair bir rivayet de vardır ama meşhur olan birincisidir. Bu görüşün delili Ma’n b. Yezîd hadisidir. Rivayete göre Yezîd, zekât vermek niyetiyle zekât malını bilmeden kendi oğlu Ma’n’a vermiş, iade etmesini istese de oğlu iade etmemiştir. Mesele kendisine intikal ettirilince Hz. Peygamber, Yezîd’in verdiği malın zekât olarak geçerli olduğuna hükmetmiştir.

Ebû Yûsuf’a göre mükellefin bu meselede netice itibarıyla yanılmış olduğu kesin bir şekilde anlaşılmıştır. Kaldı ki dikkatli davransaydı böyle bir yanlışa da düşmeyecekti. Bu sebeple ona göre mükellef zekâtını yeniden vermeli-dir.⁷⁴

Bu meseledeki ihtilafın da bir önceki meselede olduğu gibi rivayetlerin farklı yorumlanması ve zekâta dair genel kuralların tatbikindeki farklı yaklaşımlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Kurucu imamlardan maksadımız Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Züfer’dir. Bilindiği üzere ihtilaf, kat’î bir delilin olmadığı durumlarda ortaya çıkan bir olgudur. Delilin kat’î olup olmadığı da kimi zaman tartışılabilir. Delilin kat’î olduğu öngörülen meselelerde mezhep imâmları arasında

⁷² Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu’ayb el-‘Arna’û (b.y.: Dâru’-r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), “Zekât”, 24.

⁷³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/232.

⁷⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/234-237.

görüş ayrılığına rastlanmaz. İhtilaf ancak delillerin zannî olduğu meselelerde söz konusudur. Bu meselelerden biri de malî bir ibadet olan zekâtır.

Bu çalışmada Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eseri çerçevesinde Hanefî imamları arasında 19 konuda ihtilaf tespit edilmiştir. Zekât gibi ibadet alanında dahi imâmlar arasındaki ihtilafların bu rakamla bu kadar çok ifade edilmiş olması, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in mezhebin üçte ikisinde hocaları olan Ebû Hanîfe'ye muhalif olduklarına dair tespiti doğrular niteliktedir. Ebû Yûsuf ve Muhammed'in benimsediği görüşün bazen Ebû Hanîfe'den de nakledilmiş olması, onun öğrencilerini fakih olarak yetiştirmek için meseleyi ele alarak farklı çıkarımlar yaptığı, sonra bu çıkarımlardan vazgeçerek kendince delilinin güçlü olduğu görüşü tercih ettiğine dair anlatıyı da doğrulamaktadır. Tabii ki benimsediği bir görüşü daha sonra mülâhaza ettiği bir gerekçeye binaen terk ve başka bir görüşü tercih etmiş olması da mümkündür.

Zekâta dair Hanefî imamları arasındaki ihtilaflara baktığımızda, görüş ayrılıklarının genel itibarıyla nasların farklı yorumundan kaynaklandığını görüyoruz. Mesele hakkında bir nassın bulunmadığı yerlerde ise genel ilkelere somut bir meseleye tatbikindeki yaklaşım farklılığı ihtilafın sebebi olmaktadır.

Hanefî mezhebine müntesip fakihlerin, genelde fıkıhın tüm konularında özelde ise zekât meselelerinde imamlarından nakledilen görüşler arasında yapmış oldukları tercihlerde kimi zaman ittifak kimi zaman da ihtilaf etmeleri, hatta bir görüşün yerine sonradan diğer bir görüşü tercih etmeleri mezhebin asırlar boyu canlı bir bünyeyi muhafaza ettiğini göstermektedir. Burada önemli olan, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ortaya koydukları farklı görüşlerin, Hanefî mezhebinin bir cüzü sayılmış olmasıdır. Ayrıca bu farklı görüşlerin mezhebin zenginliğine katkı yaptığı da âşikardır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Emin Salih Şaban. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bâbertî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd el-. *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970.
- Balta, Yusuf. *İslam Hukûku'nda Zekât Malları ve Nisapları*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahih*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Civen, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî. *Nurü'l-envar fî şerhi'l-Menar*. thk. Fethi Mevlan Abdülvahid el-Halidî vd. Kerkük; Dımaşk: Daru Nursabah; Mektebetu Emir, 2015.
- Dadaş, Mustafa Bülent. *Ebû Saîd el-Berdeî*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Zekâtın Tenmiyesinin Fıkhî İmkânları". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reislîği Yıllığı]* 1 (ts.), 63-102.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Cünûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/125-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Haskefi, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî. *İfadatü'l-envar ala usulî'l-Menar*. thk. Muhammed Berekat. Dımaşk, 2008.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. thk. Şenol Saylan. Ankara: İSAM Yayınları, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-İhsân fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.

- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru’-r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî. *Fethü’l-gaffar bi-şerhi’l-Menar=Mişkatü’l-envar fî usuli’l-menar*. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1936.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Fethu’l-kadîr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1315.
- Kallek, Cengiz. “Farak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/164-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kallek, Cengiz. “Kile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/568-571. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kallek, Cengiz. “Men”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/105-107. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kallek, Cengiz. “Miskal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kallek, Cengiz. “Rıtl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/52-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kari, Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-. *Fethu babi’l-inaye bi-şerhi’n-Nukaye*. thk. Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim. Beyrut: Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1997.
- Kâsanî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd el-. *Bedâi’u’s-sanâi’ fî tertîbi’ş-şerâi’*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmîyye, 1986.
- M. Necmüddîn el-Kürdî. *Şer’i Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Buruc Yayınları, 1996.
- Mergînânî, Ebu’l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedâi*. thk. Said Bekdaş. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dâru’l-Beşairi’l-İslâmiyye; Darü’s-Sirac, 2019.

- Mevsilî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Şuayb el-Arnaut vd. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2010.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Menâri'l-envâr fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Berekat. İstanbul: Darü'l-Lübab; Erenler Vakfı, 2018.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 1998.
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/368-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyh Bedreddin Simavi, Simavna Kadısıoğlu. *et-Teshil şerhu letaifi'l-işarat*. thk. Mustafa Bülent Dadaş. Ankara: Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (İSAM), ts.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Üsküdarî, Mehmed Emin el-. *Nadratü'l-Enzâr fi Şerhi'l-Menâr*. thk. Ömer Türkmen. Irak; Beyrut: Mektebetü'l-Emîn, Daru İbn Hazm, 2022.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418.